
QAFQAZ ALBANIYASININ ŞƏRQ ÜSLUB MƏDƏNİYYƏTİ

Artıq Qafqaz Albaniyası haqqında kifayət qədər məlumat və bilgilər toplanmışdır. Baxmayaraq ki, eramışdan əvvəl Azərbaycan torpaqlarında yaşayıb – yaradan bu xalq haqqında tarixi yazılar, salnamələr, arxeoloji tapıntılar vardır, bununla belə bir neçə xalq onu özününküləşdirir.

Lakin, yazılı mənbələrin yoxluğu üzündən Şimali Azərbaycan ərazisində yaşamış əhalinin eradan əvvəlki əsrlərdə sırayı şəxs adları məlum deyil. Tarixi tələyin xüsusi hökmü ilə Albaniyanın yerli mənşəli yazılı abidələrinin bəzisi dövrümüze qədim erməni dilində (qrabar) gəlib çatmışdır. Xristianlıq qəbul edilənə qədər və Albaniyada dövlət dilinə çevrilənədək albanların öz yazısı olmuşdu, bütün ölkə üçün tayfalararası ünsiyyət vasitəsi kimi alban dili geniş inkişaf tapmışdı. Antik müəlliflərə görə, albanlar hələ e. ə. I əsrdə öz yazılarından istifadə edirdilər. V yüzilliyin əvvəllərində təkmilləşdirilmiş fonemli alban əlifbası fişlıtlı və boğaz səsləri ilə zəngin idi. V əsr erməni müəlliflərinin özlərinin etiraf etdiyi kimi, alban dili ermənilər üçün “yad” dil idi.

V – VII əsrlər alban yazısının çiçəklənmə dövrü hesab olunur. Gürcü tarixçisi Şvanidze bu barədə belə yazır: “albanlar Qafqazın siyasi və mədəni həyatının bütün sahələrində gürcülər və ermənilərlə eyni dərəcədə bərabər fəallıqda iştirak edirdilər” [4].

Erkən alban ədəbiyyatı əlverişli tarixi – mədəni şəraitdə təşəkkül tapdı. Bu, müstəqil Alban dövlətinin mövcud olduğu, müstəqil alban kilsəsinin fəaliyyəti dövrü idi....

Tarixçi V. A. Şnirelman “Войны памяти. Мифы, идентичность и политика в Закавказье» kitabında erməni xalqını yazıq və arxasız, kimsəsiz və doğru danışan, azərbaycanlıları isə kobud desək, “oğru” adlandırır [9]. Moisey Kalankatuklunu erməni tarixçisi adlandırır, onun “Alban tarixi” kitabını isə “Истории страны Алуанк» , onun adını Movses Kaqankatvasi kimi təqdim edir.

Şnirelmanın kitabını həyəcanlanmadan, əsəbləşmədən oxumaq qeyri – mümkündür. Mxitar Qoşu, Kirakos Gəncəlini, Sahil ibn Sumbatı, və s erməni tarixçiləri və erməni tədqiqatçıları kimi qələmə verir. Dağlıq Qarabaq, Qərbi Azərbaycan bölgələrini qədim erməni torpaqları adlandıraraq, Azərbaycan tarixçilərinin, akademiklərinin elmi tədqiqatlarını təkzib edir. Onun yazısından belə məlum olur ki, şərqşünas alimlər bütün erməni yazılarını albanlaşdırmışlar. Müəllifin dilində desək, “qədim qrabar” dilindəki yazılar inkar edilir. Hətta, o, erməni tarixi əlyazmalarının barbar türk –səlcuqları tərəfindən məhv edildiyini yazır. Və bu gün müharibə şəraitində yaşayan Azərbaycanda guya erməni kilsələri amansızcasına dağıdılır, Naxçıvan bölgəsində qədim erməni məbədləri, qəbir daşları məhv edilir, yerinə alban və yaxud da Azərbaycan əlyazmaları yerləşdirilir. Yaxşı bir atalar misalı vardır: “Adımı sənə qoyum, səni yana – yana qoyum”.

Yenə də yəhudi aliminin yazısına qayıdıram. Düşünməyə ki, biz bu yəhudi tarixçini cavabsız qoyduq. Tarixçimiz, filosof Zümrüd Quluzadə onu tutarlı elmi mənbəli yazısı ilə cavablandırdı. Buna baxmayaraq, o, alimimizə yenidən yersiz, sübutsuz, heç bir dəlili olmayan məqaləsi ilə cavab göndərdi. Mən, bu dialoqla diqqətlə tanış oldum. Belə düşünürəm ki, bütün elm adamları susmamalı, çox səbir və təmkinlə, tutarlı və dolğun, dəqiq tarixi faktlara əsaslanaraq son dərəcə incəliklə fəaliyyət göstərməlidirlər. Bəzən doğru olmayan, yalan faktlara əsaslanan yazılara rast gəlirik. Belə yazılar, belə çıxışlar, təbiidir ki, bizim alimlərin, cəsarətli elm adamlarının reputasiyasını və hörmətini aşağı salır. Yaxşı deyirlər ki, ən gözəl biclik düzlükdür. Hər bir məlumatı, təbliğatı, informasiyanı düzgün, olduğu kimi çatdırsaq, mənəcə, bu, daha doğru olardı.

Bu gün dövlətimiz tərəfindən AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunda strateji əhəmiyyətli “Qafqaz Albaniyası incəsənəti və memarlığı” şöbəsi çox mühüm və son dərəcə lazımlı bir məsələ olaraq vaxtında yaradılmışdır. Bildiyimiz kimi, dünya birliyi susaraq, həqiqətləri danır və bizə çıxış yolu yalnız özümüzə arxalanaraq, yekdilliklə təbliğatı dünyanın hər tərəfinə çatdırmaq qalır.

Öz növbəmizdə, biz, azsaylı xalqların musiqi və mədəniyyəti ilə maraqlanaraq, tədqiqat işləri aparırıq. Belə ki, artıq bir neçə rayonda azsaylı xalqların etnik folklorunu toplamışıq. Bunu çox həvəslə edirik və bu bizə xüsusi zövq verir. Bildirmək istəyirdik ki, bu xalqlar doğrudan da az qalmışdır və onların rahatlığı, mənəvi təminatı üçün dövlətimiz az işlər görmür. Biz

şəxsən bu tədqiqatlarla bağlı Azərbaycanın şimal bölgəsində ezamiyyət səfərində olarkən bütün bunların şahidi olduq. Qafqaz Albaniyasının azsaylı xalqlarının nümayəndələrindən biri ingiloylardır. Onlar Qəbələ rayonunda məskunlaşmışlar. Qafqaz Albaniyasının digər azsaylı xalqı Qəbələ rayonunun Nic kəndində məskunlaşan udinlərdir. Onların sayı təqribən 4500 nəfərdir. Bundan savayı Oğuz kəndində 100 nəfərə kimi udin vardır. Udin xalqı ailə – məişət məsələlərində, nişan və toy mərasimlərinin keçirilməsində qədim adətlərini bu gün də yaşadırlar. Təkcə belə bir faktı xatırlatmaq kifayətdir ki, udinlər qədim Azərbaycan rəqslərini, o cümlədən hələ 10 min il bundan əvvəl Qobustanın qayaüstü rəsmlərində əks olunmuş “Yallı” rəqsini bu gün də toy və şənliklərində ifa edirlər.

Udinlərdə toy adətləri, “Xüyər zombaksanı”, “Xozamandluğ”, “Baliğa” adlanan mərhələlərdən ibarətdir. ToyLAR “Taraxmoy” havasının çalınması ilə başlayır və bir qayda olaraq iki gün – bazar və bazar ertəsi davam edir. Musiqi səsi ilk olaraq oğlan həyətindən eşidilməlidir, əks halda bu yaxşı hal hesab olunmur. Toy hər iki tərəfdə eyni vaxtda başlanır, toyun başa çatmasına bir – iki saat qalmış oğlan evinin adamları gəlini gətirmək üçün qız evinə gedir.

Mən, bir neçə rayon sakinləri ilə görüşüb müsahibə alarkən, belə bir nəticəyə gəldim ki, yaşlı sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, udinlərin əsaslı iki bayramı vardır və onların kökündə din ritualları önəmli yer tutur. Bayramlardan biri “Gömart” adlanırdı. Adətə görə imkanı olanlar bu bayramda qoç kəsib, tanrının adına kasıb – kusuba paylayır. İkinci bayram yazın, baharın gəlişi zamanı keçirilir. “Joğulun axsibay”, yəni yaz bayramı adlanan mərasim mart ayının ortalarında qeyd olunur. Bu bayram azərbaycanlıların Novruz bayramına bənzəyir. Bu xalqla bağlı XIX əsrdən etibarən aparılan tədqiqatlar göstərir ki, udinlər Azərbaycanın Qafqazdilli aborigen etnoslarındanıdır. Tarixə nəzər saldıqda bəlli olur ki, udinlər eradan əvvəl IV əsrdən eramızın VII əsrinədək mövcud olan Qafqaz Albaniyası dövlətinin mədəni inkişafında mühüm rol oynayıblar. Onlar haqqında ilk yazılı məlumat eradan əvvəl V əsrdə yaşamış Yunan tarixçisi Herodotun əsərlərində yer alıb. Udinlərlə bağlı ən müfəssəl məlumat isə eramızın VII əsrində yaşamış Azərbaycan (alban) tarixçisi Musa Kalankatuklunun “Alban tarixi” əsərində verilmişdir [6]. Udinlər bu illər ərzində özlərinin mədəniyyətini, adət - ənənələrini, dini inanclarını (IV əsrin əvvəllərində xristianlığı qəbul ediblər), ən əsası isə, dillərini qoruyub saxlayıblar. Bununla yanaşı, onlar Azərbaycan ərazisindəki türkdilli qəbilələrlə də qaynayıb qarışaraq əsrlər boyu dinc şəraitdə yaşayıb-

lar. Əlbəttə, xalqın kimliyini sübut edən amillərdən biri də onun əsrlər boyu yaratdığı maddi mədəniyyətidir. Milli geyim, mətbəx, müxtəlif mərasimlər, yaşayış tərzı və s. hər bir xalqı fərqləndirən xüsusiyyətlərdir. Udinlər bu günədək özlərinin ənənəvi milli geyimlərini, adət – ənənələrini, mərasimlərini qoruyub saxlayıblar.

Qədim tarixə malik olan Nic kəndində xeyli alban abidələri aşkarlanıb. Burada Abdallı adlanan ərazidə torpaq qəbirlər vardır. Ağdölləhli adlandırılan ərazidə 1228 ci il tarixli qəbir daşları aşkarlanmışdır. Bundan əlavə, kənddə qədim alban kilsəsi, “Daş bulaq” adlandırılan çeşmə qorunub saxlanılır.

Qafqaz Albaniyası xalqlarının daha bir qolu – nümayəndəsi avarlardır. Bu barədə tarixçilərimiz belə yazır: “XIX əsr rus mənbələrində bütün Dağıstan xalqlarının, eyni zamanda, avar və saxurların, “Car ləzgiləri” və ya “ləzgi” adlandırılması Rusiya İmperiyasının milli - müstəmləkə siyasəti ilə bağlı idi. XIX əsrdən etibarən Qafqazı işğal edən Rusiya imperiyası bu ərazidə “Parçala, hökm sür” milli – müstəmləkə siyasətini həyata keçirərək əsrlərlə mehriban qonşuluq münasibətləri ilə yaşayan qardaş xalqları arasına ədavət toxumu səpməyə çalışdı. Azərbaycan türkləri ilə bərabər, avar, ingiloy, udi, saxur, rutul kimi müxtəlif azsaylı xalqların da yaşadığı Azərbaycanın Şəki – Zaqatala bölgəsində Rusiya İmperiyası daha məkrli dini ərazi Rusiya üçün xüsusi hərbi strateji əhəmiyyət daşıyırdı. Bu müstəmləkə siyasətinə xidmət edən imperiya tarixçiləri də Azərbaycanın qədim türk yurdu olmasını hər vasitə ilə unutdurmağa çalışırdılar. Bu məqsədlə Azərbaycan türklərini rus tarixçiləri “tatar”, “muğal”, “radar”, “tərkəmə” kimi müxtəlif adlara bölərək, onların bu ərazilərə “gəlmə” və azsayda olduğunu sübut etməyə çalışırdılar. Şəki – Zaqatala bölgəsində məskun olan avar, saxur, rutul kimi etnosların da adlarının tədricən yaddaşlardan silinməsi məqsədlə XIX əsr rus mənbələrində bu xalqlar “Car Balakən ləzgiləri” adı altında ümumiləşdirilirdi. Beləliklə də bu etnosların etnik mənşəyini unutdurmağa çalışırdılar” [5].

Qloballaşan dövrdə, texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi bir zamanda qədim Azərbaycan tariximizi unutmamaq, tarixin səhifələrini vərəqləmək hər bir azərbaycanlının borcudur. Tariximizi bilmədən, mədəniyyətimizi, adət - ənənələrimizi, musiqimizi də bilə bilmərik. Bir az da Qafqaz Albaniyası xalqlarının sənətkarlıq, əl işi və mədəniyyətindən arayış vermək istərdik.

Xınışlı, Nüydü, Qırlartəpə, Yaloylutəpə, Qaraköbər, Torpaqqala və s. ərazilərdə, Qafqaz Albaniyasının digər bölgələrində forması və ölçüsü müxtəlif olan əl dəyirmanları, kirkirə daşları, dən üyütmək üçün yer və s. aşkar edilmiş-

dir. Dulusçuluq məmulatı Qafqaz Albaniyası iqtisadiyyatı və mədəniyyətinin inkişaf etdiyini göstərir. Eramızdan əvvəl I minilliyin II yarısında Yaloylutəpə keramikasının yeni səciyyəvi formaları – qonşu ölkələrin keramikasından fərqlənən şüddanlar, birayaqlı və üçayaqlı vazalar meydana gəlir. Yaloylutəpə keramikası Şirvan, Şəki, Zaqatala bölgəsi, Gəncə - Qazax, Mil – Qarqabağ düzü, Alazan və Kür hövzəsi, habelə Dağıstan ərazisində olan abidələrdən məlumdur.

Alban cəmiyyətinin əyanlar təbəqəsinin məişətində geniş istifadə olunan gümüş və mis qab – qacaq cəmiyyətin sosial cəhətdən yekcins olmadığını aydın bildirir.

Zərgərlik də nəzərə cərpacaq dərəcədə inkişaf etmişdi. Arxeoloji tədqiqatların gedişində, xüsusilə qəbirlərdə aşkar edilmiş bəzək şeyləri öz formaları və istifadə olunmuş materialların rəngarəngliyi ilə fərqlənir. Bunlar metaldan, gildən, şüşədən, pastadan, müxtəlif qiymətli və yarımqiymətli daşlardan hazırlanırdı. Bəzək əşyalarının tərkibinə qadın tacları, qolbaqlar, boyunbağlar, üzüklər, toqqalar, sancaqlar, müxtəlif tikmə və muncuqlu bəzək əşyaları daxildir.

Metal qablarla yanaşı, şüşə məmulatı da geniş yayılmışdı. Albaniyada şüşə qab istehsalının eramızın II – III əsrlərindən meydana gəldiyi ehtimal edilir. Əvvəlki dövrlərdə isə bunlar bir qayda olaraq, Şərq ölkələrindən gətirilirdi.

Bəzək əşyalarının böyük bir qrupu antik dövrdə geniş yayılmış qolbaqlardan ibarətdir. Qolbaqlar tuncdan, gümüşdən, qızıldan və dəmirdən hazırlanırdı. Qolbaqların ön kəsiyi dairəvi, yaxud üçbucaqvaridir, çox vaxt zoomorf başcıqlar şəklində düzəldilmişdir, ucları bəzilərdə aralıdır, səthi ya saya, ya da ornamentlidir. Bu qolbaqlar yalnız bəzək əşyaları deyil, həm də qədim alban xalqının ideoloji təsəvvürünü əks etdirən ayin əşyaları idi.

Boyunbağlar əsasən o dövrün ən erkən qəbirlərinin materiallarından tanışıdır. Alban kişi və qadın qəbirlərində tez – tez üzük və sırğalara rast gəlinir – bunlar formaca bir – birindən fərqlənir. Onlar əlvan metallardan, dəmir və sümükdən düzəldilirdi. Üzüklər tökmə və döymə üsulu ilə düzəldilirdi; bəzən qiymətli daşlardan, bəzən şüşələrdən qas qoyulur, zoomorf təsvirlər, həndəsi ornamentlərlə təchiz olunurdu. Qızıl üzüklər möhür rolunu oynayır və qaşsız üzüklərə nisbətən daha sonralara aiddir. Üzük – möhürlərin xarici nümunələri adətən Romadandır. Bu isə Qafqaz Albaniyasının Roma ilə geniş əlaqələrə malik olduğunu bir daha təsdiq edir.

Bəzək əşyaları arasında sırğalar xüsusi yer tutur. Qızıl sırğalar Mingəçevir, Yaloylutəpə, Xınışlı, Qalagah, Şatırlı (Bərdə) və başqa yerlərdə aşkar edilmişdir.

Bəndlər bəzək əşyaları arasında mühüm yer tutur. Gümüş, tunc, dəmir bəndlərə qəbirlərin əksəriyyətində təsadüf edilir. Əcnəbi bəndlər, xüsusilə Roma bəndləri çoxdur. Arxeoloji qazıntılar zamanı tuncdan olan çoxlu miqdarda müxtəlif sancaqlar üzə çıxarılmışdır. Tədqiqatlar zamanı aşkarlanmış Qafqaz Albaniyası bəzək əşyaları Azərbaycan Tarix Muzeyinin fondunda saxlanılmaqdadır. Mingəçevir, Şamaxı, İsmayilli və Azərbaycanın bir sıra digər rayonlarında arxeoloji ekspedisiyalar zamanı aşkarlanan qızıl, gümüş, tunc, büllur daşlardan hazırlanmış bəzək əşyaları hal – hazırda Azərbaycan Tarix Muzeyinin fondunda saxlanılmaqdadır.

Açar sözlər: azsaylı xalqlar, udinlər, ingiloylar, bəzək əşyaları.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi (7 cildə) I, II cildlər. – Bakı, 2007.
2. Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi, I cild. – Bakı, 2006.
3. Бабаев И.А. К вопросу о возникновении государства Албании (Кавказской) // ИАН АзССР, серия истории, философии, права, 1976, №4.
4. Əliyev K. Antik Qafqaz Albaniyası (e. ə. I – b.e. I əsrlər). – Bakı, 1974.
5. Крупнов Е.И. Древнейшая культура Кавказа и Кавказская этническая общность. // «СА», 1964, №1.
6. Qeybullayev Q. Azərbaycan türklərinin təşəkkülü tarixindən. – Bakı, 1994.
7. Məmmədova F. Qafqaz Albaniyası və albanlar. Bakı, 2005 (rus dilində).
8. Страбон. География, кн. XVI, гл. 4, 18.
9. Шнирельман В.А. Войны памяти. Мифы, идентичность и политика в Закавказье. – М., 2003.
10. Тревер К. В. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании. М.-Л., 1959.
11. Ямпольский З.И. Две заметки к трактовке страбонова текста об Азербайджанской Албании // Изв.АзФАН СССР. 1942, №7.

Sehrana Kasimi (Azerbaijan)

Culture of Caucasian Albania of oriental style

The department of “Art and Architecture of Caucasian Albania”, which is of strategic importance, was established in the Institute of Architecture and Art by the decision of ANAS President. There is a lot of information on Caucasian Albania, but unfortunately, it is not always correct. As we know,

the world community often hides the truth, and the only way out for us is to build on our ability try to convey the truth to the whole world.

It is known that Caucasian Albania was formed in the IV century BC. Numerous monuments and historical chronicles, proving the antiquity of Albanian culture have been preserved. The Albanian Church is one of the most ancient Churches of the Caucasus. Christianity in Caucasian Albania was already widespread in the 1st century. It is known that in Albania, as far back as the adoption of Christianity in Albania there was writing. It is known that church writings and other literature existed in the Albanian language, including translation. The 5th-7th centuries were considered the period of sunrise of the Albanian culture. The Georgian historian Shvanidze writes about this: "Albanians are equally active in all spheres of political and cultural life of the Caucasus with Georgians and Armenians."

Key words: small nations, Udins, Ingiloids, "Keshikchidag" Temple, decorative items.

Сехрана Касими (Азербайджан)

Культура Кавказской Албании восточного стиля

Отдел «Искусство и архитектура Кавказской Албании», имеющий стратегическое значение, был создан в Институте архитектуры и искусства НАН Азербайджана. Существует достаточно много информации по Кавказской Албании, но к сожалению, она не всегда правильная. Как мы знаем, мировое сообщество часто скрывает правду, и единственный выход для нас - это опираясь на свои возможности стараться донести правду всему миру.

Известно, что Кавказская Албания была образована в IV в. до н.э. Сохранились многочисленные памятники и исторические хроники, доказывающие древность албанской культуры. Албанская Церковь — одна из древнейших Церквей Кавказа. Христианство в Кавказской Албании было распространено уже в I веке. Известно, что в Албании, еще до принятия христианства в Албании была письменность. Известно, что существовали церковные сочинения и другая литература на албанском языке, в том числе и переводная.

V-VII века считаются периодом рассвета албанской культуры. Об этом пишет грузинский историк Шванидзе: «Албанцы одинаково активны во всех сферах политической и культурной жизни Кавказа с грузинами и армянами».

Ключевые слова: малочисленные народы, удины, ингилоиды, Храм «Кешикчидаг», декоративные изделия.